

MARGHILOMAN EMLÉKIRATAI

AVILÁGHÁBORÚRA vonatkozó bőséges történeti és memoár-irodalom aránylag keveset foglalkozik azokkal a kulisszák mögött folyt eseményekkel, különösen az erdélyi román vezetőknek az akkori Románia intéző köreivel való összeköttetéseivel, amelyek a tróntól elkezdve az egész vonalon fennállottak és amelyek a világháborúnak rájuk nézve oly szerencsés bevégződése következtében, s nem valami hősies erőfeszítések jutalmaként, a mai politikai határok megteremtésére, az összes románok egyesülésére vezettek. Bár ezt az összeműködést a nagy változás bekövetkezte után maguk az erdélyi román vezetők ismételten büszkén beismerték egyes nyilatkozataikban és többek közt a ma újból kormányelnök Vajda Sándor jelentette ki egy erdélyi magyar újságnak adott nyilatkozatában, hogy mindent bukaresti utasításra tettek és ha szükség lenne rá, ugyanezt újból kezdenék, román részről kevés feljegyzés történt erre vonatkozólag. Ami megjelent, abban természetesen gondosan kerülve van minden, ami bármi tekintetben hátrányos színben tüntethető fel az akkor román részről történeteket. Ily körülmények közt mindenesetre hézagot pótlóknak kell tekintenünk azokat a feljegyzéseket, amelyeket egy népszerűségét elvesztett román politikusnak: Alexandru Marghilomannak emlékiratai foglalnak magukban.

Ezek az emlékiratok ma nem mennek irodalmi újdonság számba, hisz 1927-ben jelentek meg. Minthogy azonban sok ma is aktív politikusra kedvezőtlen közlései miatt megjelenése után azonnal elkobozták a művet, az jórészt még a régi romániai közönség előtt is úgyszólván teljesen ismeretlen maradt. Az öt testes kötetből álló mű feljegyzései még a háború előtt, 1897 novemberében kezdődnek és 1924 júniusában fejeződnek be. Részben franciául, de nagyobb részt románul vannak írva, azon frissében örökítve meg az arra érdemes eseményeket.

Marghiloman, az azóta megszűnt konzervatív párt vezére, több ízben miniszter bár szilárdan vallotta az összes románok egyesítésére vonatkozó nemzeti ideált, Take Jonscuval együtt a központi hatalmak mellett foglalt állást. 1918-ban kormányelnök, ő tárgyalta román részről a bukaresti béke ügyében. Ámbár Nagy-Románia első parlamentjében még helyet foglalt és hatásos beszédben verte vissza a Bratianu Jonel vádjait, el kellett tűnnie a politikai szereplés teréről, amelyen negyvenöt éven át működött. Tehetségét általában elismerték, de senki sem szerette. Még ellenségei is elismerték, hogy az egyetlen a román politikusok között, aki nem fél a népszerűtlenségtől. Nem volt áruló — ez a megítélés róla —, csak hibázott, mert nem

látta, hogy Románia számára csak egy követendő út van és ez nem az, amelyet ő jónak tartott. De mintha ő mitsem törődött volna az emberek ítéletével, végrendeletében egyetlen gondja van: az, hogy temetése után két napra a lovai ismét fussanak a bukaresti versenytéren.

Marghiloman emlékiratai nem szolgálnak valami új szenzációval az akkori idők és dolgok ismeretéhez. De mindenesetre nem egy tekintetben értékes adalékokat nyújtanak. Megbecsült embere úgy I. Károly, mint Ferdinánd királynak. Állandó összeköttetésben állott nemcsak a román politikusokkal, hanem az erdélyiekkel és a bukaresti követekkel is, így abban a helyzetben volt, hogy mindig tisztában legyen a különböző törekvésekkel. Egy emberrel persze ő sem tudott tisztába jönni soha: Bratianuval és éppen a balkáni politikusok eme mintaképének titokzatos, kétszínű, magát a királyt is folyton becsapó viselkedésére nézve sok jellemzőt találunk a Marghiloman feljegyzéseiben.

I. Károly és Ferdinánd királyoknak, Mária királynénak a háborút megelőző és az alatti szereplését ismerjük, de az emlékiratokban e részben is találunk eddig nem ismert adatokat. Károlyt a szövetségi hűség tartja vissza az Ausztria és Magyarország elleni akciótól, utódjára, kívánja hagyni a nemzeti ideál megvalósítását, amelynek érdekében egyébiránt ő is tevékenykedik. Már 1911 decemberében hivatja Popovici Aurélt, hogy informálja magát az erdélyi román vezetők közt folyó egyenetlenségekről. 1913 januárjában tanácsokat ad Marghiloman útján az erdélyieknek a Tiszával folytatott tárgyalásokra nézve, mondván, hogy ne szakítsanak, hanem igyekezzenek mennél nagyobb számban helyet foglalni a parlamentben. ígéri, hogy a választójog kérdésében interveniálni fog Ferenc Ferdinánd trónörökösnel. Ugyanazon év novemberében Marghiloman Károly királynak még részletesebb utasításait közvetíti. A szakításnak nem szabad román részről bekövetkezni annál kevésbé, mert a király értesülései szerint a magyarok, a császár és a trónörökös akarata ellenére, azt szeretnék, hogy ne legyen megegyezés a románokkal és ennek ódiúmat rájuk hárítsák. Ha a két új püspökséget, a román iskolák segélyét, a közigazgatásban és bíraskodásban románok alkalmazását megadják és harminc képviselői helyet biztosítanak a románoknak, nem kell visszautasítani.

Az osztrák-magyar hadüzenet után Károly szemlét tart, Marghilomant fogadva, a helyzet felett. A közvélemény és a hadsereg hangulata Ausztria és Magyarország ellen van. Velők nem lehet menni. De ellenük sem, tiltja a becsület, az 1884. évi szerződés. Az erdélyi kérdés még nem érett annyira, hogy miatta mindent lehessen kockáztatni. Majd húsz év múlva lehet erre számítani. Mindkét koronatanácsnak, úgy az 1914 augusztus 4-inek, mint az erdélyi betörést elhatározó 1916 augusztus 27-ikének részletes leírását adja Marghiloman. Elsőízben használom önökkel szemben a francia nyelvet — kezdte Károly király az 1914. évi koronatanácson — miután ez jobban visszaadja az árnyalatokat. Nem követhetünk érzelmi politikát. A semlegesség rossz megoldás, amely arra fog vezetni, hogy Románia elveszti eddig kivívott helyzetét. Oroszországgal menni nem engedi az ország általános hangulata. Nyilatkozunk tehát késedelem nélkül Németország és Ausztria mellett, amelyekkel szerződésileg le vagyunk

kötve, a jövő érdekei ezt kívánják. Ebből tisztesség és haszon fog származni. Általános hallgatás. Majd Carp szólal meg, hevesen követelve a németek melletti állásfoglalást. Az erdélyi románok kevés gondot adnak neki. Mondták valaha, hogy egyesülni akarnak? Az összes többi felszólalók a közvetlen akció ellen nyilatkoznak, mire a király azt mondja: — Ez politikai végrendeletem, amitől nem térek el. Unokaöcsém majd folytatni fogja. Az utóbbi kijelentésből arra következtettek, hogy le akar mondani. Károlyban nem volt meg a kellő erély, hogy a központi hatalmak melletti fegyveres közbelépést keresztülvigye, csakhamar bekövetkezett halála azután Ferdinándot juttatta trónra, akinek más fogalmai voltak a szövetségi hűségről.

Mária királynének 1914 októberében Marghiloman előtt tett nyilatkozata meglehetősen tájékoztat Ferdinánd várható magatartása tekintetében. E szerint a király határozott ellenszenvvel volt mindig Ausztria-Magyarországgal szemben. Még abba sem egyezett bele, hogy Károly trónörökös számára magyar dajkát fogadjanak. Egészen bizonyosnak mondja, hogy a királynak a kellő időben meglesz az akarata, de még várni kell. Az utóbbi értelemben nyilatkozik maga Ferdinánd 1915 májusának elején Marghiloman előtt. Már ekkor elismeri, hogy közeli az idő, amikor Erdély Romániához kerül. Ebben az időben ezt Ferdinánd még úgy gondolhatta, hogy ez a központi hatalmak elleni fegyveres fellépés nélkül következhet be. Az volt a benyomása — mondja ugyanis Marghiloman, hogy azt reméli, nem fogunk fellépni a központi hatalmak ellen, de elvben ezt nem zárja ki. Mégis azt kell feltennünk, hogy ebben az időben a központi hatalmak felé húzott, mert az emlékiratoknak ugyanazon évi december 14-iki feljegyzése szerint azt mondotta volna Carp-nak, aki kezdettől fogva a központi hatalmak melletti közbelépést sürgette, hogy Románia nem maradhat végig a semlegesség mellett és csak a központi hatalmak mellett avatkozhat be, ennek időpontja azonban még nem jött el. Carp-nak ama megjegyzésére, hogy hátha elkésnek, azt feleli a király, hogy a közbelépés idejének meghatározására nézve fenntartotta magának a szabadságot.

Ferdinánd ismételten tiltakozott Marghiloman előtt az ellen, mintha Mária királynének és Bratianunak valami elhatározó befolyása lett volna reá. Az azonban kétségtelen, hogy az utóbbinak titokzatos és kétszínű viselkedéséből ő is igen sokat elsajátított. Még a koronatanács előtt pár nappal is azt mondja Carp-nak, nem mondhatja meg, mi lesz az elhatározása. A koronatanács előtti napon pedig kijelenti, hogy ha lenne valami írásos megegyezés az antanttal, az őt nem köti, nincs kötve a koronatanács többségének álláspontjához sem és nem fog mozgósítási parancsot kiadni. 1916 augusztus 26-án este fél nyolckor jó Maiorescu királyi kihallgatása után Marghilomanhoz: — Minden el van veszve, a király valamennyiünket megcsalt, dicsőséget csinál abból, hogy szavát megszegi és elfelejti, hogy német. Félévig küzdött, de most már elhatározta magát, mert azt mondja, soha később nem lehet azt megkapni, amit most megkaphat. — Határoztam — volt az egyetlen szava, amikor Maiorescu kérte, hogy ne vigye veszedelembé az országot.

Az 1916 augusztus 27-iki koronatanácsnak lefolyását, amely az Ausztria-Magyarország elleni hadüzenetet elhatározta, részletesen előadja Marghiloman. Erről ugyan más forrásokból is van tudomásunk, így legutóbb Banescu kolozsvári egyetemi tanárnak Bratianuról szóló munkájából, de nem ily részletességgel. A király azzal kezdi» hogy a helyzet úgy alakult, hogy Románia nem maradhat többé semleges. A központi hatalmak győzelme kizártnak látszik. Kormányára tárgyalásokat folytatott a hadviselők egyik csoportjával és úgy hiszi» eljött a kellő pillanat. Ő, a király, érett megfontolás és hosszas belső küzdelmek után meghajlik kormánya véleménye előtt. Bratianu rámutat arra, hogy a szövetségi szerződés szerint Románia csak abban az esetben köteles Ausztria-Magyarországot fegyveresen segíteni, ha Olaszország is ugyanezt teszi. 1884-ben úgy tervezték, hogy Románia és Olaszország együttesen mennek Oroszország ellen, holott ma Olaszország együtt van Oroszországgal. A semlegesség fenntartása mellett csak üres ígéreteket kaptak. Most az a probléma állt elő, hogy vagy lemondanak mindarról, amit az antant győzelme esetén elérhetnek, vagy háborúba lépnek, ő ez utóbbi irányban már lekötözte magát. A király is azt hangoztatja, hogy Ausztria-Magyarország nem ígért soha semmit és Németország sem volt képes a monarchiát áldozatokra bírni. Szögyény-Marich berlini osztrák-magyar nagykövet azt mondta neki berlini tartózkodása alkalmával: Mindkét részről sok hiba történt, de főleg a mi részünkről. Vállalja a felelősséget mindenért.

Bratianu előadja, hogy az antant elismerte Románia jogát a Tiszáig terjedő területre, a Bánságra, a Körösvidékre, Máramaros románok lakta részére és Bukovinára. A békekongresszuson Romániának a többi hatalommal egyenlő jogai lesznek. A szerződést a négy nagyhatalom írta alá, Szerbia és Belgium nem. Bratianunak csak Take Jonescu segédkezik. Marghiloman, Carp, Maiorescu, Rosetti határozottan a háború ellen nyilatkoznak. Bratianu rámutat arra, hogy Ausztria felosztásának kérdése megérett a megoldásra és Európa elismeri Románia jogos igényeit. Bárminő legyen is a háborúnak kimenetele, ez az elismerés megmarad. A koronatanács után azt mondja a király Marghilomannak, úgy hitte, hogy egyértelműség lesz a háború kérdésében. Utóbbi viszont azt feleli, hogy az utolsó pillanatig bízott abban, hogy a király megmenti a helyzetet a semlegesség fenntartása mellett. A király elérti a célzást kétszínű viselkedésére és azt mondja: Nagyon nehezemre esett, hogy hazudnom kellett, mint ezt még tegnap is tettem Czeminel szemben. Marghiloman több ízben említi, hogy a király szemei könnybelábadtak a beszélgetés folyamán. Majd azt mondja: Okvetlen szükségünk van a háborúra, hogy megszabaduljunk attól a rothadságtól, amelyet az országban láthatunk. Ugyanazon a napon este 9 órakor Bécsben átadták Romániának a monarchia elleni hadüzenetét. De Marghiloman is megállapítja, hogy még ezt sem várták be, mert a román csapatok már néhány órával előbb behatoltak a gyimesi szoroson.

A háború végén, 1919 augusztus 21-én két és fél óras kihallgatáson fogadja Ferdinánd Marghilomant a cotroceni-i palotában és többek

közt azt mondja: Románia nagy szolgálatot tett Európának és így joga van arra, hogy fennhangon beszéljen. Nyilván a magyarországi kommunista uralom megszüntetésére gondolt. Annak a véleményének ad kifejezést, hogy Magyarország lesz az első szomszédos állam, amellyel Románia meg fogja magát értetni. Nagy súlyt helyez arra, hogy kíméletesen bánjanak az erdélyi mágnásokkal, mert ezek nagy nyereséget jelentenek a konzervatív eszmék szempontjából, ők a valódi konzervatív elem. Úgy a jóslatnak, mint a kívánságnak éppen az ellenkezője következett be. Gyöngye megítélésre mutat, hogy azzal a Magyarországgal, amelyet leginkább ők csonkítottak meg, a megbékélést lehetőnek gondolta. Pedig ennek még később is kifejezést ad, 1920 október 21-én Marghilomannal folytatott beszélgetésében. Ismét azt hangoztatja, hogy híve a Magyarországgal való teljes megértésnek, minthogy ez az egyetlen konzervatív ország Közép-Európában, amelyben állandó kormányzás lehetséges. Marghiloman megjegyzi, hogy a király akkor hangoztat ilyeneket, amikor Take Jonsescu éppen a Magyarország ellen irányuló kisantant megvalósításán dolgozik.

1919 júniusában már nyilvánvalónak látszott, hogy a kisebbségi szerződést Romániának is el kell fogadni minden ellenzése dacára is. A király felfogása ebben a kérdésben megegyezett az általános román felfogással, amely a szerződésben a nemzeti szuverenitás csorbítását látta. Az ugyanazon évi június 28-án tartott minisztertanácsban bejelentik, hogy a szerződést Lengyelország és a jugoszláv állam már elfogadta. A király is tele van méltatlankodással. Egy kicsiny, de független országot örökölttem — mondja a minisztereknek. Ma megvan Nagy-Románia, de vazallusa a nagyhatalmaknak és kérdeznem kell magamtól: vajjon van-e még helyem ezen a trónon.

Amit Bratianuról, a kétszínűségnek e felülmúlhatatlan mesteréről, a balkáni államférfiaknak erről a mintaképéről Marghilomannál olvassunk, nem kis részben hozzájárul ahhoz, hogy alakja a maga teljes valóságában álljon előttünk. Nem lehet tudni, mit akar, hová megy — állapítja meg róla Marghiloman 1914 augusztusában. Czeminnel kerüli a tárgyalást és nem vall színt a tett ajánlatokra. Ugyanazon év szeptemberében, amikor Busche német követ a Tisza ajánlataira nézve kérdi véleményét, azt mondja, nincsen tájékozva az erdélyi kérdésről és az erdélyiek feladata, hogy erre nézve megmondják véleményüket. 1915 júniusában azonban azt mondja Marghilomannak, nem hiszi, hogy az erdélyi románok részére teendő magyar engedményeknek bármi hatásuk is lenne a romániai hangulatra. Ezek csak arra vezetnének, hogy megosztanák az erdélyi románokat, mert egyik részük jóban lenne a magyarokkal, ellentétben a többi ottani románokkal. Ugyanekkor még elég szerénynek mutatkozik, mert a semlegesség fenntartása fejében megelégednék némi határkiigazítással, a hátszeg—karánsebesi vonal kompakt román lakosságának anektálásával. Érdekes különben, hogy a háború elején egyáltalán azt a benyomást igyekezett kelten, mintha Erdélyre nem nagyon gondolna. Dobrudzsa fontosabb neki. Erdély nélkül megélhetünk — mondja 1914 októberében Marghilomannak — a Dobrudzsa nélkül nem. A király is

megmondja 1916 február 2-án Marghilomannal folytatott beszélgetésében, hogy miért nem akart tárgyalni Erdélyről Bratianu. Azért, hogy ne legyen erkölcsileg lekötve és így az adott pillanatban a központi hatalmakkal ellenséges politikát folytathasson. Egyébiránt már 1915 áprilisában Buschetől értesült Marghiloman, hogy Bratianu kijelentette, miszerint a nemzeti kérdésekben nem fogja a királyt megkérdezni, hanem őt befejezett tények elé fogja állítani. A királyné is e véleményének adott kifejezést Marghiloman előtt és ezt Bratianu végleg meg is tartotta. Ugyanezt a politikát akarta ő követni Károly királlyal szemben is. Marghiloman feljegyzéseiben 19x4 szeptember 28-iki kelettel azt olvassuk, hogy Bratianu közölte vele az orosz ajánlatot, amely szerint a semlegesség fejében Románia megkapja a románok lakta összes magyarországi és ausztriai területe két. Ugyanakkor megmondotta azonban, hogy ezt Károly király előtt titokban tartja azért, hogy ha később Ausztria-Magyarország mellett léphetnék akcióba, ami a királynak titkos, de feltétlen kívánsága, ezt egy kormányváltással meg lehessen csinálni.

Bratianu hazudozásai annyira mennek, hogy még az 1916 augusztus 27-iki koronatanács előtti napon is azt mondja Czeminnek, ő a semlegesség mellett van és van is módjában azt fenntartani. Amikor a koronatanács befejeztével Marghiloman arra a közelebről tett kijelentésére emlékezteti, hogy Ausztria-Magyarországot megtámadni árulás lenne, amit ő sohasem akar elkövetni, egyszerűen azt feleli, hogy nem emlékezik ilyen nyilatkozatára.

Bratianu 19x6 augusztus 16-án kötötte meg az antant hatalmakkal a szerződést, amely a Romániának juttatandó zsákmányt biztosította az esetre, ha Ausztria-Magyarországot megtámadja, az akcióba lépés időpontja tekintetében azonban még nem határozott. Jött azonban augusztus 24-én az orosz ultimátumszerű jegyzék, mire Romániának nem lehetett tovább habozni. Ez a támadás a lehető legrosszabbul volt előkészítve és az ismeretes csúf kudarccal végződött. Bratianu 1916 szeptemberében beismerte Marghiloman előtt, hogy bár követett politikáját ma is fönntartja, annyiban hibázott, hogy megszabott határidőre kötelezte magát a támadásra. Romániát félrevezették az antant hatalmak, mert azzal biztatták, hogy úgyszólván minden ellenállás nélkül elfoglalhatja Erdélyt, holott egyenesen bámulatba ejtő volt az, amit a román hadseregnek ott el kellett szenvedni.

A csúfos kudarccal végződött erdélyi betörésért Bratianut vád alá is akarták helyezni. Marghiloman közli a leginkább tekintetbe jövő román tábornokoknak, Averescunak, Aslannak, Cottescunak a hadsereg tökéletes felkészületlenségét jellemző vallomásait az e részben kiküldött parlamenti vizsgáló bizottság előtt, de a vád alá helyezésből román módszer szerint, amely az annak idején mintaszerűnek tekintett belga alkotmány lemásolásával csak kérkedett, de a miniszteri felelősséget voltaképpen soha nem ismerte, nem lett semmi.

MARGHILOMAN NAPLÓJÁNAK érdekes részét képezik azok, amiket az erdélyi román politikusok akkori magatartására nézve elmond. Maguk az illetők nyíltan beismerték a nagy változás bekövetkezése

után akkori szereplésüket, azt hogy már jóval a háború kitörése előtt állandó összeköttetésben állottak Bukaresttel. Mostani biztonságuk érzetében a román nemzetiség babérkoszorúját vonták saját fejk köré mindazért, amit akkori államukkal szembeni hűtlenségként elkövettek. Azok közt, akik ezt a szerepet játszották, feltaláljuk úgyszólván valamennyiét azoknak a románoknak, akik aztán az ő segítségükkel is megvalósult Nagy-Románia politikai életében, sőt az ország vezetésében szóhoz jutottak. Vajda, Popovici, Miháli, Goldis, Hosszú püspök szerepelnek leggyakrabban. Maniu csak a háttérben szerepel, mert ő katonai szolgálatot teljesített. Goga akkor sem tudott nagyobb szerephez jutni, mert Kristóóyval való összeköttetését olyannak tartották, mely őt diszkreditálta a román törekvések szempontjából. A futári teendőket jórészt egy Verzea nevű erdélyi román látta el az erdélyiek és Bukarest között.

Ezek az erdélyiek, bár a végcélban természetesen egyetértenek, egymással minduntalan konfliktusba keverednek, ezeknek elsimítása állandó gondja a bukarestieknek. Utóbbiak, főleg Verzea útján, tisztába jönnek az erdélyiek személyes viszonyaival is. Így megtudják, hogy míg Miháli, Vajda és Vlád Aurél jó anyagi viszonyok közt vannak, Maniu tele van adóssággal, úgy hogy Mihálinak kellett őt segíteni azokból a pénzekből, amiket Bukarestből kapott. Az erdélyi románok közt Miháli fejt ki a legélénkebb tevékenységet, maga Marghiloman is sűrű érintkezést tartott fenn vele. Mindjárt a háború elején, 1914 augusztus 28-án hosszas megbeszélést folytatnak, amelynek során Miháli elpanaszolja, hogy Ferenc Ferdinánd halála óta a magyarországi románoknak nincs kiben remélniök. Az egyedüli megoldás, ha a régi királyság mielőbb okfcupálja Erdélyt, valamennyien ezt kívánják. Bármily nagy engedményeket tennének is az erdélyi románoknak, már nem ér semmit. Az ezek elfogadásával járó „feltételes hazafiságot” visszautasítja. Sem ő, sem Vajda és Goldis nem hisznek a Tisza István ígéreteiben.

Lucaciu László 1915 február 24-én Marghilomannál tett látogatásakor többek közt olaszországi utazása alkalmával a Buxton testvérekkel való találkozását beszéli el, akik azt mondták neki, hogy Anglia sohasem fogja tűrni Magyarország bukását. Anglia számít Magyarországra, mert 20 milliónyi lakosságának vallása elválasztja Oroszországtól, míg a románok kevesen vannak és vallásuk megegyezik az oroszokéval. Ez a nyilatkozat megerősíti Marghilomant abban a felfogásában, hogy amíg Angliával nem jönnek tisztába, semmiféle akcióba nem lehet fogni.

Az erdélyi román emisszáriusok is csakhamar megismerik a romániai állapotokat s a meg nem tartott ígéretet, a baksis-rendszer elkeserítik őket. Minderről főleg az erdélyi románoknak ígért kukoricaszállítmányokkal kapcsolatban kell meggyőződniük. Miháli a királynak is elpanaszolta, hogy Magyarországból másként mennek az ilyen dolgok, ott az adott szót meg szokták tartani. Marghilomannak pedig kijelenti, hogy csak kapja meg a pénzt, amit kukoricába fektetett és soha többé nem teszi a lábát Romániába, ahol csak csalást és tolvaj-ságot lát. Már csak egy dolgot kívánunk — mondja —, hagyjanak

nekünk békét az itteniek. Egy más alkalommal, 1916 január 11-én annyira megy, hogy kijelenti, az erdélyi románok mitsem nyernének, ha a bukarestiek uralkodnának felettük.

Ismerve Vajdának a magyar parlamentben tett kijelentését, csodálkozva olvassuk Marghilomannál, hogy ő az egyesülés ellen lett volna. Tény az, hogy az ő állítólagos betegsége miatt késett a küldöttség, amely az egyesülést bejelentette Ferdinánd királynak. Mint mondtuk, az erdélyiek közt gyakori egyenetlenségek, vetélkedések és intrikák voltak. Miháli szerint Maniu eszes, de rendkívül határozatlan. Egy lépést tesz előre, kettőt hátra; igen nagy pénzzavarokkal küzd s egészen a Bratianu hatalmában van. A határozatlanságra nézve mondtak mindenesetre fényes beigazolást nyertek abban a viselkedésben, amelyet az erdélyi románoknak ez az azóta legnagyobb szerepet vitt politikusa négyrendbeli kormányelnöksége alatt mutatott. Miháli megítélése szerint — ez a beszélgetése Marghilomannal 1919 január 22-én volt — Goldis a legtehetségesebb valamennyiök között, de alacsony jellemű. Ugyanezen alkalommal elismeri Miháli, hogy Erdélyben egyáltalában nincsenek megfelelő embereik és hiába számítanak az erdélyiekre, hogy ezek egy új időszakot vezessenek be, még a választásokra sem fognak jelöltekkel találkozni.

Ugyancsak Miháli egy más alkalommal — 1919 július 8-án — elégedetlenségét fejezi ki az erdélyi dolgok felett. A korrupció oda is áterjedt. Maniu tisztességes ember, de ahogyan egy főügyész Miháli előtt kijelentette, egész környezetét azonnal le lehetne csukni. A szebeni kormányzótanács emberei elvesztették a fejüket. Odáig mennek, hogy őt, Mihálit magyarbarátsággal vádolják azért, hogy Szatmáron érintkezést kezdett a magyarokkal. Birtokában van egy dokumentum, amelyben a magyarok a perszonális uniót kívánják Romániával. Újabb panaszok a kormányzótanácsban lábra kapott korrupció miatt. Gogának, Popovicinak fogalma sincsen a dolgokról. A korrupció általános. Így Bontescunak, a kormányzótanács egyik tagjának, hétszázezer korona adóssága volt előbb, most hét millió vagyona van. A korona beváltásánál is jó üzleteket csináltak az erdélyiek. A torzsalkodások tovább folynak. Vlad Aurél azt közli Marghilomannal, hogy ha az erdélyi blokkot meg akarják menteni, nagy tisztogatást kell véghezvinni, eltávolítva Popp Cicót, Goldist, a semmit nem jelentő Gogát, Popovicit és talán Vajdát is. Ezek csak kompromittálják az erdélyi blokkot és súlyos bizonyítékai vannak ellenök.

Maga Ferdinánd király is nagyon csekély véleménnyel volt az erdélyi román politikusok felől. Ezt a Marghilomannal 1920 október 8-án folytatott beszélgetése során nyíltan kifejezte előtte. De különösen jellemzők e részben ama szavai, amelyeket 1921 június 5-én intézett Marghilomához. — Lehetetlen, hogy a kormányt ezekre az emberekre bizzam — mondotta —, se tapasztalatuk, se tekintélyük, ilyen kísérletbe csak normális időkben lehetne bocsátkozni. Maga Marghiloman a sok diffamáló hír hallatára azt mondja: Bizonyos, hogy az erdélyi salátában sok rothadt levél van. A regátiak hosszú ideig a legszívósabban küzdöttek az erdélyiek kormányra jutása ellen.

A vallásbeli különbség következtében nem is tartották őket igazi románoknak. Ezenfelül már akkor regionalizmussal vádolták őket a Gyulafehérváron követelt autonómia miatt és egészen meg voltak botránkozva, amikor a tiszavirág életű nagyszebeni kormányzótanács, nem kapván elegendő pénzt Bukarestből, arra a gondolatra vetemedett — ami különben szintén politikai járatlanságuknak egyik ékesen beszélő bizonyítéka volt —, hogy külön külföldi kölcsönt vesznek fel Erdély terhére. Egyébiránt a Consiliul dirigent feloszlását is az erdélyieknek egymás közti civakodása siettette, egy részük annak megszüntetését kívánta Bukarestben.

Az egyesülés a Kárpátokon túli testvérekkel, amint ezekből látható, nem ment minden akadály nélkül. A regátiak azt vetették az erdélyiek szemére, hogy mindent kívülről, tőlük várnak. Mintha bizony az erdélyiek magukban tudtak volna valamit csinálni. Az erdélyieket viszont gyakran lehangolta a kellő megértés hiánya a regátiak részéről. Philipescu egyenesen ellene volt az erdélyi románság élelmiszerekkel való megsegítésének, arra számítva, hogy így Erdélyben forradalmat sikerül csinálni.

Marghiloman emlékiratai még nem egy más tekintetben is érdekes felvilágosításokat adnak. Így többek közt arra nézve, mint siettek a szászok vezetői, Brandsch, az azóta levitézlett kisebbségi miniszter, akinek működésével még a szászok sem voltak megelégedve, és Hans Otto Roth a románokhoz dörgölözni, hogy maguknak mennél több előnyt biztosítsanak, feledve egyszerre a sokszázados, a magyarokkal közös múltat, számukra nagyon is privilégizált múltat. Az is egyenesen elképesztő, amit a regáti kormányköröknek az erdélyi viszonyok iránti abszolút tájékozatlanságára nézve olvasunk. Amikor Roth a szász iskolák sérelmeire hívja fel a miniszter figyelmét, ez azt feleli, hogy ezt a kérdést a Vatikánnal kötendő konkordátumban fogják mielőbb rendezni. Tehát azt sem tudta, hogy a szászok protestánsok. Amikor Averescu miniszterelnök előtt a gyulafehérvári határozatokra hivatkozik, ez azzal fizeti ki, hogy minden meglesz, csak iratkozzanak be az ő néppártjába.

Nem akarjuk túlozni a Marghiloman emlékiratainak jelentőségét. Amint már mondtuk, nem szolgálnak azok valami új szenzációkkal, csak újabb megerősítést és kiegészítést tartalmaznak annak, amit egyéb forrásokból már ismertünk. Marghiloman nem volt balkáni államférfi, hanem egyike azoknak a vajmi kevés román államférfiaknak, akik a nyugateurópai nevet megérdemlik. Román hazafiságához kétség nem férhet, de viszont nem hallgat el semmit, bármily kedvezőtlen színben tüntesse is fel az akkori idők szereplőit. Ez és a jó részben ismeretlenül maradás adja meg a „Politikai feljegyzések” érdekességét és jelentőségét. Az akkori események történetírója nem hagyhatja azokat figyelmen kívül. A magyar tájékozódás szempontjából pedig különösen szükséges mindannak ismerete, ami az akkori időkre, a bekövetkezett nagy változás előzményeire vonatkozik. Ezért nem maradhatnak előtte ismeretlenek Marghilomannak ama sorsdöntő időkre vonatkozó feljegyzései sem.